
DEDIŠČINA SOŠKE FRONTE KOT IZHODIŠČE ZA RAZMISLEK O SODOBNIH PRISTOPIH K DEDIŠČINSKI POLITIKI

Boštjan Kravanja

105

IZVLEČEK

Ob aktualnem obeleževanju stoletnice konca prve svetovne vojne doživlja dediščina soške fronte izjemen razcvet. Kobariški muzej in Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju« sta rezultat lokalnega entuziazma, a tudi čezmejnih regionalnih politik EU in nacionalnih prizadevanj za uveljavljanje RS v evropski politiki. Članek obravnava vprašanje upravljanja s tovrstno dediščino in pokaže, kako so dediščinski akterji v Kobaridu njeno rabo vedno usklajevali z evropsko in nacionalno dediščinsko politiko ter z dediščinskimi trendi v svetu. **Ključne besede:** 1. svetovna vojna, temačna dediščina, upravljanje dediščine, turizem, dediščinska politika, Unesco

ABSTRACT

Current events marking 100 years since end of the First World War have given a huge boost to the heritage of the Isonzo Front. The Kobarid Museum and the "Walk of Peace in the Soča Region Foundation" are results of local enthusiasm, but also cross-border regional EU politics and national efforts for recognition of Republic of Slovenia within European politics. The article treats the question of heritage management and demonstrates how the heritage stakeholders in Kobarid have since always coordinated its use with European and national heritage politics and with heritage trends in the world.

Keywords: World War I, dark heritage, heritage management, tourism, politics of heritage, UNESCO

Uvod

V Zgornjem Posočju so ostaline soške fronte v zadnjih treh desetletjih postale pomembno polje preoblikovanja lokalne, regionalne, nacionalne in evropske zgodovinske dediščine in identitete. Sprva kot plod večdesetletnega truda posameznih zbiralcev, potem pa kot turističnorazvojni, muzealski in konservatorski projekt skupine navdušencev v Kobaridu je dediščina soške fronte že v devetdesetih letih prejšnjega stoletja postala vzorčen primer dobrega, na lokalni skupnosti temelječega in na zgodbo osredotočenega muzealstva ter razvoja specifične zgodovinsko-dediščinske krajine (Miklavčič-Brezigar 2002: 28–31; Kravanja 2014: 97–99).

Kobariški muzej prve svetovne vojne je že takoj po odprtju leta 1990 postal kulturna znamenitost in je v nekaj sledečih letih na novo opredelil identiteto Kobarida (Kravanja 2014: 102). Inicialna zgodba, na kateri je Kobariški muzej začel graditi svoje mirovno sporočilo svetu, je bil t. i. čudež pri Kobaridu, 12. ofenziva soške fronte, katere rezultat je bil popoln poraz italijanske vojske pri njenem prodiranju v osrčje avstro-ogrske monarhije in s tem tudi konec soške fronte. Pri tej bitki je šlo je za nenaden zasuk, preboj, presenečenje, ki vojnim učenjacom še danes pomeni zgodovinsko pomembno invencijo v bojnih strategijah in taktikah (Kuhar 2017; prim. Štepec 2016).

106

Hkrati pa so se snovalci muzeja potrudili, da so ta izjemen dogodek v svetovni zgodovini vojskovanja predstavili skozi oči navadnega vojaka. S tem so zgradili kontekst protivojnega sporočila, ki ne govori o zmagovalcih in poražencih, ampak o vojni kot največji nesreči, ki lahko prizadene človeka. Z vedno novimi zgodovinskimi viri, ki so jih domači kustosi pridobivali prek letnih gostujočih nacionalnih razstav in v številnih arhivih (npr. arhivi v Vidmu, Budimpešti in na Dunaju), so se naracije o soški fronti razširile na številne tematske obravnave, ki niso bile povezane z bitkami in bojevanjem, ampak so predstavljale različne vidike življenja prebivalstva ob soški fronti in nasploh v času 1. svetovne vojne (npr. življenje v zaledju, vloga žensk v času 1. svetovne vojne, vloga različnih živali na fronti, fotografska in dnevniška pričevanja posameznikov, begunci v 1. svetovni vojni itd.).

Te širše kontekste so naslavljali tudi kustosi in strokovnjaki iz drugih muzejskih in raziskovalnih institucij, kot so Tolminski muzej, Goriški muzej, Muzej novejšje zgodovine Ljubljana, ZRC SAZU, Univerzi v Ljubljani in Kopru, ZVKD Nova Gorica, Inštitut za novejšjo zgodovino in druge (Klavora 2016: 134). S približevanjem obeleževanja stoletnice 1. svetovne vojne so se številne slovenske institucije vse bolj dejavno vključevale v ta vseevropski projekt, ki ga je izdatno podpirala in spodbujala tudi država: leta 2012 je RS ustanovila Nacionalni odbor za obeležitev 100-letnic 1. svetovne vojne (2014–2018).¹

Velika vojna je v Sloveniji postala velika tema ne le na območju bivše soške fronte, kjer za njene ostaline in dediščino skrbi leta 2000 ustanovljena Ustanova »Fundacija Poti miru v Posočju« (v nadaljevanju Fundacija), ampak je širjenje zavedanja kolektivnega spomina nanjo postalo nacionalni projekt, v katerem država vidi priložnost za dejavno udejstvovanje in uveljavljanje v evropski politiki (gl. Clarke idr. 2017).² Tako imajo vse bolj številčni spominski kraji, spomeniki in spominska obeležja, ki rastejo vzdolž Poti miru od Alp do Jadrana (Koren 2015), pomembno vlogo v diplomatskem protokolu slovenske zunanje politike, s svojimi gosti pa jih obiskujejo tudi številni v Sloveniji nastanjeni veleposlaniki tujih držav.³ Spominske

¹ Naloga tega odbora je usklajevanje različnih kulturnih, izobraževalnih in znanstvenih institucij, pa tudi občin in društev, pri obeleževanju stoletnice 1. svetovne vojne in usklajevanje teh dejavnosti z mednarodnim prostorom (Nacionalni odbor 2012).

² Tudi iniciativo za ustanovitev Fundacije je podprla država in se zavezala, da bo deset let podpirala projekt »Posočje – Pot miru« kot nacionalni in mednarodni projekt. Lastnik stavbe Fundacije, ki se nahaja v Kobaridu poleg Kobariškega muzeja, je Ministrstvo za obrambo, Fundacijo pa bo vlada sofinancirala tudi v prihodnje (2016–2020).

³ Pot miru je priljubljena turistična točka nemškega, ameriškega, italijanskega, madžarskega, slovaškega in češkega veleposlanika, nemalokrat pa obiščejo muzej in Fundacijo tudi posamezni ministri vlade RS.

strukture in obeležja dediščine soške fronte služijo tudi krepitvi evropske regionalne čezmejne politike, saj je Fundacija povsem na novo povezala obmejno območje Slovenije in Italije ter s tem odprla nove priložnosti za skupen turistični razvoj.

Mimo evropske kulturne politike, ki si prek posameznih dediščinskih zgodb in simbolov prizadeva vzpostaviti zavest o skupni evropski zgodovini, ozemlju, kulturi, vrednotah in identiteti (gl. Gobbo idr. 2010), pa se na samem terenu soške fronte dogaja še veliko več. V članku⁴ bom dinamiko razvoja te dediščine etnografsko osvetlil skozi vprašanje, kako so se z njo pragmatično ukvarjali njihovi lokalni upravljalci v Kobaridu od njenega nastanka do danes.

Heterogene zapuščine soške fronte, ki so se v slojih nalagale v fizično krajino Posočja skozi celotno prejšnje stoletje (gl. Saunders idr. 2013), so seveda v osnovi nekaj drugega kot form(aliz)irana dediščina, ki se danes preoblikuje skozi sodobni menedžment, politiko in dediščinsko industrijo. Začetek oblikovanja te dediščine temelji v Zgornjem Posočju na zasebnem zbirateljstvu vojaških materialov z bivših bojišč, ki so jih posamezni navdušenci urejali v domačih zbirkah že od osemdesetih let 20. stol. naprej. Danes je tovrstno zbirateljstvo vse bolj popularno, tako med prebivalstvom Zgornjega Posočja kot tudi širše. Z razmahom je postalo ena od problematičnih posledic ustvarjanja dediščinskih okvirov, v katere so umeščene ostaline soške fronte, a predvsem za nacionalno dediščinsko politiko. Lokalni upravljalci so namreč zbiralce že od samega začetka prepoznali kot pomembne soustvarjalce te dediščine in jih razmeroma uspešno integrirali v njene okvire.

Specifika tovrstne »težavne« dediščine je tudi to, da so njeno upravljanje, promocija in instrumentalizacija razpeti med soustvarjanjem zgodovinskega spomina in turističnimi diskurzi, ki favorizirajo njeno neposredno ekonomsko eksploatacijo. Ta dva raznorodna pristopa k soški fronti v članku obravnavam kot paradoks med kozmopolitsko in turistično spektakelsko reprezentacijo soške fronte. Tako na primer upravljalci te dediščine poudarjajo sporočilo miru in večnacionalnost soške fronte, hkrati pa se odzivajo na dediščinske in turistične trge in iščejo meje okusnega pri uprizoritvah in prikazih bojevanja, orožja in vojaških tehnologij.

Razpetost te dediščine med homogenizirajočimi principi evropske identitetne politike in lokalnimi podjetniškimi iniciativami za dediščinski turizem tako v članku služi za razmislek o položaju sodobne dediščine v različnih procesih lokalne, regionalne in nacionalne integracije na eni strani in turistične globalizacije na drugi. Na primeru dediščine soške fronte pa kljub tem številnim dejavnikom (ali pa zaradi njih) pokažem, kako so njeni upravljalci k tej »težavni« dediščini vedno pristopali premišljeno, pragmatično, usklajeno s trenutnimi dediščinskimi trendi in z mislijo na prihodnost. V tem smislu primer razumem kot sodobno pragmatično upravljanje z dediščino, ki se usklajuje tako z nacionalnimi in širšimi politikami, s stroko, s turistično in ekonomsko rabo dediščine ter s tem, kar v povezavi s »težavnimi« dediščinami in tudi z dediščinami nasploh še prihaja v prihodnosti.

---

⁴ Članek je del raziskovalnega projekta Dediščina prve svetovne vojne: reprezentacije in reinterpretacije (J6-7173), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije.

Metodologija

Članek najprej temelji na spremljanju širšega razvoja Zgornjega Posočja od sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja do danes. Med tekočim raziskovalnim projektom (gl. op. 4) (2016–2018) pa sem etnografsko spremljal osrednje dediščinske institucije soške fronte kot tudi različne druge akterje, ki se v to upravljanje vključujejo bodisi v društvenih okvirih ali pa kot zasebniki/zbiralci ostalin soške fronte.

108

Etnografsko terensko delo za to besedilo sem opravljal predvsem skozi vsakoletno vodenje intenzivnih tridnevni ali štiridnevni raziskovalni terenski vaj na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete na Univerzi v Ljubljani med leti 2011 in 2013 ter 2015 in 2017. Pri tem sem se sprva osredotočal na medinstitucionalni prostor Zgornjega Posočja (gl. Kravanja 2014),⁵ ki se je tam porajal predvsem skozi turističnorazvojne diskurze (predmet antropologije turizma), potem pa sem se v zadnjih dveh letih skupaj s kolegom Miho Kozorogom, ki je formalno prevzel vodenje in organizacijo terenskih vaj (predmet antropologija prostora), ukvarjal s krajinami soške fronte.

Organizacija teh raziskovalnih terenov je zajemala konceptualno in logistično pripravo za terensko delo, koncipiranje teoretskih okvirov, bralne seminarje z diskusijami, oblikovanje raziskovalnih tem, organizacijo srečanj s predstavniki javnih institucij, kontaktiranje relevantnih sogovornikov, vodenje večernih fokusnih skupin in nenazadnje evaluacijo zbranih terenskih materialov in njihove uporabe v pisnih izdelkih. Sam sem poleg tega opravil še številne individualne pogovore z relevantnimi sogovorniki in sodeloval pri številnih skupinskih intervjujih študentov na terenu.

Kljub dejstvu, da so zbrani študentski materiali različnih kvalitete in kvantitete, so bili vsi intervjuji, transkripcije, fotografije, terenski zapiski in drugo urejeni in predani v dokumentacijo Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo pod skupnim naslovom *Krajine prve svetovne vojne v Dolini Soče*. Dolgoletno spremljanje te tematike s pogosto istimi sogovorniki in akterji v različnih časovnih in razvojnih kontekstih mi je nenazadnje dalo specifičen primerjalni vpogled v spreminjanje dediščine soške fronte in njenega statusa skozi daljše časovno obdobje.

Začetki zbiranja in urejanja materialnih ostalin soške fronte ter današnje stanje

Vse do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja so materialne ostaline soške fronte bolj ali manj nedotaknjene ležale na bivših bojiščih in v zalednih delih nekdanje fronte ter bile deležne pozornosti zgolj redkih zbiralcev in društev v regiji.⁶ Tudi ustanovitev Kobariškega muzeja je bila povezana z zbiranjem

⁵ Medinstitucionalni prostor na kratko pomeni družbeni prostor različnih akterjev, ki se medsebojno povezujejo ali razdvajajo ne glede na institucije, v (imenu) katerih delujejo.

⁶ Izjema je bilo povojno zbiranje železa in drugih materialov po bojiščih, ki je prenekateremu domačinu ali družini, ki se je vrnila iz begunstva v razrušen dom, predstavljalo preživetje. Enako je bilo npr. tudi na italjanski ali dolomitski fronti, kjer so takšne specializirane zbiralce in reciklatorje kovine imenovali *I recuperanti* (Vaupotič in Hladnik-Milharčič 2014).

materialnih ostalin fronte (Kofol 2015: 273), saj je skupina lokalnih zanesenjakov in njihovih podpornikov, ki so iniciirali ureditev muzeja na podlagi lokalne zbirke ostalin soške fronte, dobro poznala razmere na bivših bojiščih v okoliških Alpah. Tako je Zdravko Likar, eden ključnih pobudnikov za razvoj dediščine soške fronte, že leta 1974 v svojem opisu »sveta za Krnom« zapisal naslednje:

Ko človek opazuje utrdbe, labirint hodnikov med njimi, kaverne in mostiče v tem razgibanem svetu, bi mislil, da je odkril pravadno civilizacijo, ki spominja na inkovske ostanke v andskem višavju. Vendar pa je to mojstrstvo zgradilo le trmasto vztrajanje vojaških poveljnikov, ki so v tem skalovju videli najprimernejši kraj za bojevanje. Človek lahko tu najbolje spozna in občuti absurdnost in nesmiselnost vojskovanja nasploh. (Likar 1974: 541)

Seveda v času Likarjevega opisa še ni šlo za »dediščino soške fronte«, ampak prej za njeno zapuščino, ki je morala šele postati dediščina.⁷ A to ni mogla postati prej kot z začetkom iskanja evropskosti novonastale Slovenije v devetdesetih letih, saj je v predhodnem jugoslovanskem zgodovinopisju primat nosila druga svetovna vojna (Svoljšak 2015: 170; Clarke idr. 2017: 665–666). Tako je gornji Likarjev opis dokument časa in prikaz lokalnega poznavanja terena, ko ostaline soške fronte še niso bile podvržene sistematični skrbi države ali katere koli druge institucije in so kot take preprosto ležale na nekdanjih gorskih bojiščih v Zgornjem Posočju.

Kot že omenjeno, se je moderno zbirateljstvo ostalin soške fronte v Zgorjem Posočju pojavljalo že v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Zasebnih zbiralcev, ki imajo svoje zbirke odprte za javnost, je danes v Posočju osemnajst (Koren 2015: 205), a se je neinventariziranih zasebnih zbirk v regiji nabralo še za dodatnih 50 ali celo 100 (Kofol 2015: 276). Pri teh torej ne gre za »stare« zbiralce, ki imajo svoje zbirke evidentirane pri Tolminskem muzeju in so s ponosom predstavljeni tudi v brošurah in razstavnih prostorih Fundacije, ampak za »nove« zbiralce, ki se jih je prijela pejorativna oznaka t. i. plenilskih »detektorašev«, ki naj bi ostaline soške fronte in druge arheološke predmete zbirali predvsem za prodajo na mednarodnem starinarskem trgu.

Pod vplivom prevelike množičnosti iskanja materialnih ostalin soške fronte z detektorji kovin je bila tudi na novo definirana arheološka dediščina (ZVKD 2008; Pravilnik 2014), ki to početje na teritoriju RS prepoveduje, čeprav je na terenu to zelo težko sankcionirati.⁸ V mnogočem ta prepoved odseva realnost ne le arheologije v razmerju do t. i. amaterskih arheologov in zbiralcev, ampak tudi »pooblaščenih muzejev in pristojnih [dediščinskih] institucij« v razmerju do zasebnih zbirk (Kofol 2015). Slednje namreč danes predstavljajo integralni del dediščine tako soške fronte kot tudi nasploh čezmejne regije (Poljak Istenič 2015). Zbiralce je smiselno integrirati v dediščinske (infra)strukture, ker pač tudi veliko pripomorejo k znanju in (re)prezentaciji zelo različnih dediščin, ne le tiste,

⁷ O razliki med pojmom dediščine in zapuščine glej Baskar (2005: 46), ki med drugim poudari, da je dediščina za razliko od »vrednostno nevtralne« zapuščine »kompleks ovrednotljivih dobrin; je nekaj zavezujočega, a hkrati manipulabilnega, zavarovanega, ohranjenega, podvrženega sistematični skrbi države; je vir ponosa in opora identitete« (47).

⁸ Tudi gornja delitev na »stare« in »nove« zbiralce prejkone izhaja iz prakse, saj zakon seveda velja za vse enako.

Sejem zbiralcev stare vojaške opreme v Šempetru pri Gorici, ki jih redno organizira Društvo soška fronta Nova Gorica (foto: Boštjan Kravanja, 2016).

ki je danes definirana kot »arheološka«. Toda samorasla zbiralska kultura se je v Zgornjem Posočju razširila prek okvirov, ki jih še lahko nadzorujejo državne institucije, plenilci materialnih ostalin soške fronte pa prihajajo tudi od drugod.

Prihodnja dediščinska politika se bo na področju zasebnih zbirk in zbirateljstva tako morala poleg s preprosto zakonsko prepovedjo še toliko bolj ukvarjati s posameznimi zbiralci od primera do primera, saj te zbirke danes prehajajo v roke druge, tudi tretje generacije dedičev, ki zopet drugače razumejo množice artefaktov, ki jih niso zb(i)rali sami. Čar zbirateljstva je namreč ravno v dopolnjevanju in preurejanju zbirke, ne pa v njenem statičnem vzdrževanju za potrebe krovnih dediščinskih institucij. Na samem terenu so obstoječe zasebne zbirke danes zelo dobro integrirane v dediščinske okvire; med zasebnimi zbiralci in upravljavci lokalnih dediščin poteka vzajemna komunikacija in obe strani imata od tega več, kot če bi bili vsaka na svojem bregu. Problem novodobnih plenilcev arheološke dediščine, ki sam po sebi ni nekaj novega, kot tudi še zdaleč ne zadeva zgolj premičnin ostalin vojnih bojišč v Sloveniji (gl. Črešnar in Gaspari 2018), se tako zdi bolj pereč za arheologe in državno dediščinsko politiko kot pa za lokalne upravljavce dediščine soške fronte, ki s tem živijo vsak dan in so s prenekaterim od njih tudi že našli skupni jezik.

Vprašanje turizma: iskanje ravnotežja med bojišči in pokopališči

Turistični razvoj v Zgornjem Posočju se je v zadnjih desetletjih integrirano razvijal v skladu z razvojem treh lokalnih resursov: narave, rekreativnih aktivnosti na prostem in ostalin soške fronte. Te raznolike vsebine je medsebojno povezoval ekonomistični turistični diskurz, ki se je v svoji sonaravno in dediščinsko usmerjeni različici navzven usklajeval z evropskimi političnimi usmeritvami in tekočimi trendi mednarodne turistične industrije (Kravanja 2014: 94). Enaki logiki ekonomističnega razumevanja turističnega razvoja pa lahko sledimo tudi v ožjih institucionalnih okvirih upravljavcev ostalin soške fronte, ki poleg osrednjih organizacij vključujejo tudi številna društva in posamezne zanesenjake. To dediščino so namreč njeni upravljavci že v samem začetku povezovali z rekreacijo in naravo in bili naklonjeni takim vsebinam in reprezentacijam soške fronte, ki bodo privlačne in zanimive širšim množicam obiskovalcev regije, ne le tistim, ki v te kraje prihajajo na spominsko romanje k padlim na fronti ali na izobraževalne ekskurzije.

111

Prikazovanje orožja in tehnoloških plati vélike vojne kot prvega modernega spopada v človeški zgodovini ter izpostavljanje bojnih strategij seveda zgreši tako antagonistične, agonistične pa tudi kozmopolitske naracije o vojni in vojakah soške fronte.⁹ Posebno kozmopolitski vrsti naracije o I. svetovni vojni je naklonjeno tudi vseevropsko obeleževanje njene stoletnice, toda ta je hkrati v paradoksu z naracijo o dosežkih vojaške tehnologije in formiranju frontnih linij v zahtevnem gorskem okolju. Slednjo je nemogoče zaobiti, saj je prvič prav ta vidik soške fronte najbolj zanimiv za turistične ogledne in ustvarjanje znamenitosti, drugič pa tudi ne bi bilo smiselno, da pri snovanju dediščine iz tako dobro ohranjenih (infra)struktur soške fronte ne bi ustvarili tudi edukacijskih orodij (npr. muzejev na prostem), ki bi pojasnjevala, kaj se je dejansko dogajalo na frontnih linijah in kako.

Sama tematika frontalnega spopada dveh nasprotujočih si vojsk, ki sta ujeti v kompleksnih (infra)strukturah vrhunskih dosežkov prvotne moderne tehnologije 19. in zgodnjega 20. stoletja, vsajene v obupne razmere gorskega sveta, pa kar sama od sebe ponuja spektakelske vsebine. Ta tok se nenazadnje odraža tudi v tistih diskurzih in javnih reprezentacijah soške fronte, ki predstavljajo vojaške operacije, bojne strategije in različne mikrolokalne spopade (gl. npr. Cimprič 2017; Kuhar 2017; Štepec 2016). To naracijo, v kateri seveda posebno mesto zavzema »čudež pri Kobaridu«, je zlahka mogoče prenesti tudi v različne spektakularne turistične prakse, kot se je to, denimo, zgodilo z uprizoritvijo Kobariške bitke na Kolovratu 17. septembra leta 2017.¹⁰

---

⁹ Antagonistična dediščina vzdržuje ostro razlikovanje med prijatelji in sovražniki, agonistična nasprotuje hegemonijam, repolitizira preteklost in odpira prostor vsem udeleženiim v konfliktu ter s tem rekontekstualizira žrtve in krivdo, kozmopolitska dediščina pa je diametralno nasprotna antagonistični in se osredotoča na žrtve zgodovinskega trpljenja ter to trpljenje obravnava kot posledico zla, ki ga vojna prinaša vsem udeleženiim ne glede na sokrivdo te ali one strani (Clarke idr. 2017: 663).

¹⁰ Uprizoritev preboja ob njegovi stoletnici (24. oktober 1917) je organiziral Kobariški muzej v sodelovanju s Fundacijo in Občino Tolmin. Okoli 200 nastopajočih iz Kulturno-zgodovinskega društva Triglav in številnih podobnih klubov iz Italije, Češke, Madžarske, Nemčije, Poljske in Slovaške je tako na kraju enega od takratnih bojišč uprizorilo boj med avstro-ogorskimi in nemškimi enotami na eni ter italijanskimi enotami na drugi strani. V spektakel je bila vključena pirotehnika, številne eksplozije, simulacije topniškega obstreljevanja, letalsko bombardiranje, plamenomet in podobno.

Pohod po prvi obrambni črti avstro-ogrške vojske na pobočju Svete Gore, ki ga vsako jesen organizira KD Solkan (foto: Boštjan Kravanja, 2016).

Seveda sprožajo tovrstni prikazi bitk in bojevanja več vprašanj o tem, do katere mere naj se še uporabljajo, da ne bodo napačno razumljeni kot glorifikacija vojne. Pri vsej množici različnih komemorativnih, protokolarnih in simbolično spominskih dejanj, pietetni skrbi za grobove padlih in za njihova imena,¹¹ pri obnovi tridesetih spomenikov, spominskih obeležij in vojaških kapelic (Klavora 2016: 135) in pri trdno zgrajenem okviru osrednjega mirovnega sporočila vseevropskega obeleževanja vélike vojne se res zdi, da je pozornost na take neposredne reprezentacije soške fronte zgolj pikolovsko iskanje dlake v jajcu.

Vendar pa tovrstni spektakularni prikazi nazorno izpostavijo specifičen potencial te dediščine, da namreč lahko za potrebe sodobnega potrošništva in popularne kulture poraja vojaške fetišee, ki si zlahka utrejo pot ne le na mednarodni starinarski trg, ampak tudi v okvire zabave, turističnega spektakla, medijev in nasploh navdušenja nad vojaško tehnologijo. Kompleksni sistemi jarkov in kavern, težko topništvo in zadetki granat sicer v svoji nemi pripovedi vključujejo predvsem življenje vojakov v primežu vojne mašinerije, če so seveda tako predstavljeni, a vse drugače je videti serijo eksplozij in simulacij topovskih udarov na taki prireditvi.

¹¹ Fundacija je evidenco padlih vojakov začela razvijati skupaj s Tolminskim muzejem za zainteresirane svojce padlih in danes šteje prek 21.000 padlih vojakov, pokopanih na območju Zgornjega Posočja (Klavora 2016: 134).

Druga vrsta naracije o soški fronti, ki smo jo zgoraj imenovali kozmopolitska (Clarke idr. 2017: 663), pa seveda neposredno govori o trpljenju vojakov in civilnega prebivalstva ter se vse pogosteje udejanja tudi v vse bolj obsežni knjižni in drugi tiskovni produkciji (gl. Svoljšak 2015). V tem duhu pričajo tudi komemorativni parki, vojaška pokopališča, kostnice, vojaški sakralni objekti, že omenjena evidenca padlih vojakov, muzeji in tematske razstave. Na tem polju se odvija turizmu vzporedna zgodba evropske-regionalne in nacionalne dediščinske politike, pri kateri so seveda vključeni tudi turističnorazvojni diskurzi, a slednji prejkone služijo zagotovitvi lokalnemu prebivalstvu, da se bo zgodba o uspehu dediščine soške fronte nadaljevala tudi potem, ko se bodo finančni viri evropskih programov in nacionalne dediščinske politike pričakovano preusmerili drugam.

Obe naraciji kljub navidezni nezdružljivosti tvorita specifično zgodovinsko krajino in heterogeno dediščino, ki je danes skupaj z drugimi regionalnimi in lokalnimi znamenitostmi izdatno predstavljena v turističnih vodnikih in reproducirana skozi najrazličnejše izobraževalne in rekreacijske programe. V tej prvi naraciji adrenalinske vojne tiči očitek in pejorativnost oznake temačnega turizma, ki ga obravnavam v naslednjem razdelku, v drugi, komemorativni, pietetni in mirovniški naraciji pa ne moremo mimo njene neposredne politične instrumentalizacije, prek katere številni politični deležniki uveljavljajo svojo »mehko moč« (Clarke idr. 2017), bodisi v obliki kulturne in identitetne politike EU, regionalne čezmejne politike lokalnih akterjev ali pa nacionalnih dediščinskih politik.

Temačni turizem, turizem smrti in spominjanje na krajih soške fronte

Zgraditi protivojno in mirovno sporočilo na osnovi izjemnega vojaškostrateškega dogodka, pri katerem je bila implementirana cela vrsta tehničnih inovacij za uničevanje človeških življenj in življenja nasploh je torej paradoks, ki so se ga snovalci in upravljavci dediščine soške fronte zavedali že od vsega začetka svojega podjetja. Danes se morajo občasno še vedno soočiti z oznakami, kot sta »temačni turizem« (*dark tourism*) ali »turizem smrti« (*thanatourism*), čeprav sta ti oznaki z velikim porastom muzejskih predstavitev tovrstnih mračnih epizod človeštva v svetu zgubili svojo pejorativno težo in postali celo trendovski (gl. Stone idr. 2018).

Kraje kolektivne smrti in trpljenja se tako danes pogosto dediščinsko preoblikuje, da služijo konstrukciji kolektivnega spomina, pozabe in nacionalne identitete. Zato je njihovo predstavljanje mednarodni (turistični) javnosti ustvarilo oblike turizma, ki so jih generacije avtorjev v zadnjih dveh desetletjih poskušale definirati in konceptualizirati kot prakse, ki odgovarjajo na širše spremembe modernosti in naslavljajo potrebe sodobnega človeka po varnosti, identiteti, avtentičnosti ipd.¹²

Kraji smrti (med njimi še posebno kraji smrtnih žrtev) lahko združujejo razdeljene skupnosti in imajo transformativni potencial za marginalizirane

---

¹² Za temeljit pregled konceptualizacije pojmov in produkcije del na temo temačnega turizma med letoma 1996 in 2016 gl. Light (2017).

skupine, če so javnosti predstavljeni celostno in naslavljajo kontekste moči in političnih reprezentacij, ki so do množičnih smrti in trpljenja pripeljali (Light 2017: 284–285). Problem pejorativnosti koncepta »temačnega turizma« je povezan s problemom definicije obiskovalcev njegovih krajev. Ti se namreč ne razlikujejo bistveno od »običajnih« dediščinskih turistov, kar pomeni, da temačni turizem najbrž ne predstavlja samostojne veje turizma, ampak zgolj obliko dediščinskega turizma (Light 2017: 294). V tem smislu sta za njegov razlagalni okvir bolj od »temačne dediščine« smiselna pojma *neskladne (disonantne) dediščine* ali *težavne dediščine*, ker tudi pojem temačne dediščine izhaja iz definicij temačnega turizma, projekta, ki se ne zdi več tako obetaven, kot je bil na svojih začetkih (Prav tam).

114

Dvom o obstoju temačnega turizma *sui generis* je upravičen tudi zato, ker podjetniki in obiskovalci takih krajev navadno zavračajo to oznako in namesto tega za svoje početje preferirajo pojme, kot so romanje, poklon padlim, izobraževanje o zgodovini, zavedanje okoljske problematike ipd. (Seaton 2018: 12–13).

Temeljna pomanjkljivost oznake »turizem smrti« (*thanatourism*), ki se na prvi pogled za spominske krajeve konfliktov in vojn zdi bolj nevtralna od temačnega turizma, je, da označuje prakse, ki ne implicirajo dejanskega srečevanja s smrtjo (Drugega), ampak je pri njih v ospredju organizirano spominjanje na smrt in smrtne žrtve. Tu torej govorimo o semiotični konstrukciji, ki je urejena in kontrolirana, navadno s strani elit in oblastnikov. Slednje sicer velja za dediščino nasploh (gl. Jezernik 2005: 17–20), a pri tej specifični s smrtjo in smrtnimi žrtvami povezani dediščini je ta kontrola bistveno bolj poudarjena, ker »mora blagovljenje smrti za popularno turistično potrošnjo biti uravnoteženo glede na druge funkcije teh krajev, ki vključujejo pokop, komemoracijo, verske obrede in izobraževanje« (po Clarke idr. 2017: 662).

Eden najpomembnejših akterjev pri tej kontroli je moderna država, posebno ko gre za spomenike padlim vojakom (Seaton 2018: 13–14). A soška fronta je poleg slovenskih vojakov vključevala vojake iz vsaj dvajsetih narodov, ki so se borili, trpeli in umirali v službi avstro-ogrske monarhije, Italije in Nemčije (Klavora 2016: 134). Vloga RS in lokalnih upravljavcev pri skrbi za to dediščino je tako veliko bolj kompleksna, kot bi to bilo v primeru konstrukcije »lastne« nacionalne dediščine. Država se mora za nadzor nad to dediščino, ki implicira večnacionalni spomin, stalno boriti in vanjo transparentno vlagati svojo energijo in sredstva, da se pozicionira glede na procese njenega regionalnega razvoja skozi čezmejne projekte EU (gl. Clarke idr. 2017). Na ta način se »v Evropi regionalizmi pogosto spogledujejo z 'nacionalno' instanco Evropske unije oziroma jih le-ta spodbuja: zaveznitvo med regionalizmi in EU je seveda usmerjeno proti prevladi nacionalnih držav« (Baskar 2005: 45–46).

Posebno javno spominjanje, ki naslavlja obsežna domača in mednarodna občinstva, mora tako bolj kot komerciali in trženju slediti političnim in kulturnim ciljem. Toda stroški vzdrževanja vojaških pokopališč, spomenikov in starih stavb so seveda visoki in lokalne skupnosti, občine in regionalne uprave jih nerade privzemajo na svoja pleča, če v njih ne vidijo priložnosti za njihovo blagovljenje, trženje in integracijo v lastne razvojne okvire, ki posebno v Zgornjem Posočju predstavljajo predvsem različne oblike turizma (gl. Kravanja 2014).

»Votivni« trak v barvah madžarske zastave na vojaškem pokopališču iz prve svetovne vojne v Ukancu
(foto: Boštjan Kravanja, 2017)

Poleg tega se v vzdrževanje dediščine soške fronte vse bolj dejavno vključujejo tudi akterji iz drugih držav, ki na posameznih lokacijah privzemajo skrb za grobove in obeležja svojih vojakov, sami organizirajo romanja na njihova pokopališča in lokacije, kjer so se borile njihove enote, vzdrževanje teh lokacij pa tudi sofinancirajo. Predvsem v zadnjem času po tej organizirani nacionalni skrbi za svoje vojake izstopajo Madžari, a aktivni so tudi Čehi, Italjani, Avtrijci, Slovaki in še kdo (gl. tudi op. 3).

Tako je integracija dediščine soške fronte razpeta med različne silnice, ki jih lahko vidimo kot interese različnih lokalnih, regionalnih, nacionalnih in mednarodnih akterjev. V postopnem razvoju te dediščine od znamenja kraja (*place branding*), instrumenta za kulturno diplomacijo EU in mobilizacije za državno spominsko diplomacijo (Clarke idr. 2017: 671) tako ne moremo videti usklajenosti med temi različnimi akterji in deležniki, ampak kvečjemu večnivojski

razvoj, pri katerem se interesi pogosto medsebojno prekrivajo in ubirajo različne smeri.

Če k temu dodamo še vprašanje različnih vrst pozornosti, ki jih ti kraji dobijo od obiskovalcev, je zasnovano in organizirano spominjanje na krajih te dediščine predvsem nepredvidljivo, saj se ne glede na dobro zasnovano in organizirano prenekateri obiskovalec na takem kraju znajde tudi naključno. Srečevanje s spominskimi kraji je neizogiben del modernega življenja (Seaton 2018: 16) in ti kraji v nobenem primeru niso statični, ampak praviloma kraji različnih izmenjav, tudi izmenjav različnih patriotskih čustev in političnozgodovinskih diskusij. V tem smislu je sodobna dediščina v Evropi pogosto mobilizirana v funkciji uravnoteženja nacionalizmov in poudarjanja nadnacionalnih vrednot. Njena invencija se sicer najpogosteje realizira v regionalističnih procesih (Baskar 2005: 45), a v našem primeru o slednjih kljub relativno uspešnemu čezmejnemu sodelovanju med Posočjem in Furlanijo – Julijsko krajino ne moremo govoriti. Obmejni prostor se je namreč povezal medinstitucionalno prek projektov, iz tega so tudi izšla številna prijateljstva in naklonjenosti, toda na polju identitete se čezmejna regija ni bistveno spremenila; v zavesti ljudi ostaja meja med Slovenijo in Italijo trdno usidrana.

116

Nadaljnja integracija spomske dediščine soške fronte: muzeologija, stroka in politika

Kobariški muzej je že na samem začetku svojega delovanja v muzeološki stroki pomenil posebnost. Predstavljal je prvi »eko muzej« v Sloveniji, kar je takrat pomenilo predvsem zraščeno muzeja s krajem in s tem povratni vpliv muzeja na identiteto kraja in njegovih prebivalcev (Miklavčič-Brezigar 2002: 28–31). Kljub njegovi prepoznavnosti, ki je bila nenazadnje potrjena z Valvazorjevo muzejsko nagrado leta 1992, nominacijo za Evropski muzej leta 1993 in muzejsko nagrado Sveta Evrope za leto 1993, je bil Kobariški muzej vpisan v razvid slovenskih muzejev šele leta 2011.

Morda je temu botrovala njegova preveč izrazita komercialna naravnost, kar je zaviralcem vpisa priskrbelo prikladen argument, da Kobariškega muzeja kljub inovativnemu pristopu k muzealstvu pač ni mogoče obravnavati kot pravi muzej, temveč bolj kot muzejsko zbirko, ki se zaradi svoje specifične tematike lahko s prodajo vstopnic preživlja sama in je s tem bolj kot klasičnemu muzeju podobna podjetju.¹³ Ta vtis pa je s časom moral izzveneti, saj se je že v naslednjem desetletju, v obdobju po letu 2000, pokazalo, da bo dediščina soške fronte krojila nadaljnji razvoj tako Zgornjega Posočja kot tudi širšega območja Goriške in Primorske, vključno s čezmejnimi povezovanjem s Furlanijo – Julijsko krajino oziroma Benečijo.

Današnja Pot miru od Alp do Jadrana je primarno rezultat tridesetletnih naporov skupine lokalnih zanesenjakov. Ob sicer izdatni podpori državnih institucij in evropskih kulturnopolitičnih in naravovarstvenih programov so ustvarili dokaj

¹³ V letu nagrade Sveta Evrope je muzej dosegel skoraj 90.000 letnih obiskovalcev (Kravanja 2014: 102), povprečje se giblje okoli 70.000 (Prav tam), npr. v letu 2015 pa je »zaradi skupne promocije in stoletnic prve svetovne vojne« (Klavora 2016: 135) še vedno zabeležil 65.000 obiskovalcev (Prav tam).

homogeno podobo dediščine soške fronte, ki pa je na terenu sestavljena iz zelo raznolikih vrst materialov. Obširnost tematik, ki so se jih na temo 1. svetovne vojne in soške fronte lotevali zgodovinarji in drugi raziskovalci (gl. Svoltjšak 2015), najboljše pokaže, kako kompleksna je lahko ta dediščina. Ob večnacionalnosti nekdanjega srednjeevropskega avstro-ogrškega zgodovinskega prostora in »fragmentiranih skupnostnih (nacionalnih, socialnih, kulturnih, ipd.) izkušenj« (Nav. delo: 145) bi tako bilo ob soški fronti bolj smiselno govoriti o soudeleženi zgodovini (*shared*) kot pa o skupni (to je evropski, *common*) zgodovini, kot to poudarjajo zahodnoevropski (»referenčni«) pisci (Prav tam; gl. tudi Baskar 2015).

Temu regionalnemu-čezmejnemu, evropskemu in nacionalnemu projektu se je seveda še toliko bolj neposredno pridružilo slovensko muzealstvo in različne humanistične, zgodovinske in družboslovne stroke ob približevanju vseevropskega obeleževanja stoletnice 1. svetovne vojne (2014–2018), saj je postalo jasno, da: prvič – je to vseevropsko vrvenje priložnost za prenekatero sodelovanje z drugimi mesti in institucijami, ki se ukvarjajo s 1. svetovno vojno (npr. Cortina d'Ampezzo, Verdun, Yprès, Przemisl, Sarajevo, Praga in številne druge iz vse Evrope) (Klavora 2016: 136), drugič – ciklusa na 1. svetovno vojno osredotočenega financiranja v evropski kulturni in dediščinski politiki ne gre zamuditi, tretjič – je zapuščina soške fronte temeljna referenca Slovenije pri njenem sodelovanju na evropskem dediščinskem trgu v tem obdobju.

Unesco in vprašanje prihodnosti

Naslednji korak, ki čaka snovalce Poti miru, je njena kandidatura na stalni Unescov seznam svetovne kulturne dediščine. Fundacija, ki je sprva bila mišljena kot nadgradnja Kobariškega muzeja, a tudi kot povsem ločena in samostojna institucija, ki jo s Kobariškim muzejem povezuje zgolj ista tematika, teritorij in dokaj heterogena zapuščina soške fronte, je bila z januarjem leta 2016 uspešna pri uvrstitvi nekaterih območij na Poti miru na Unescov poskusni seznam. Razširitev Poti miru od Alp do Jadrana med letoma 2012 in 2015¹⁴ je Fundacija dosegla s pomočjo čezmejnega projekta med Slovenijo in Italijo z vodilnim partnerjem Pokrajina Gorica in v sodelovanju z občinami vzdolž nekdanje frontne linije od Loga pod Mangartom do Trsta (Klavora 2016: 135).

Kandidaturo za Unescov svetovni seznam so na Fundaciji začeli pripravljati oktobra leta 2017 in jo morda lahko oddajo v jeseni leta 2018, če se Slovenija ne bo odločila za kandidaturu s kakšno drugo dediščino. Dvom o uspešnosti se poraja tudi zaradi načelne nenaklonjenosti Unesca do vojne dediščine, kar se je izkazalo tudi pri slabih ocenah kandidature belgijskih in francoskih vojaških pokopališč. Zato bo dosje, ki bo obsegal predvidoma kakšnih 800 strani, zajel zgolj šest točk (oziroma območij), ki bi znale zadostiti tem Unescovim zadržkom, ne pa prvotno zamišljenih 15, kot je to bilo tudi na poskusnem seznamu. Svoltjšak in Likar (2016: 4) sta že v poročilu ob pobudi za kandidaturu zapisala:

---

¹⁴ Do leta 2007 je Pot miru obsegala 100 km poti, leta 2015 pa je bila razširjena za dodatnih 200 km.

Glede na znane dosedanje Unescove zadržke pri vpisovanju dediščine, vezane na vojne dogodke 20. stoletja, nominacija vsebuje le po štirih natančnih kriterijih izbrana pokopališča in spominska obeležja padlim v 1. svetovni vojni v Belgiji in Franciji, brez frontnih in drugih vojaško operativnih ostalin. Nominacija bo po uspešnem vpisu seveda odprta za kasnejše priključitve drugih območij (extension of property), k čemur je načelno povabljen tudi Slovenija, če ne bo izbrala kakšne druge poti.

118

Če se torej območjem Poti miru uspe uvrstiti na Unescov seznam, se zdi njihovo preživetje kot obsežnega tematskega parka zagotovljeno. Zgled je npr. že v sosednjem Čedadu, ki od vpisa na seznam pred nekaj leti beleži večkratnik obiska, saj se mnogi medcelinski turisti, turoperaterji in agencije pri snovanju svojih potovalnih paketov odločajo za območja in spomenike, uvrščene na Unescovem seznamu, ker jim to zagotavlja, da gre za kraje najvišje vrednote.

Poleg tega »turističnega« argumenta večje prepoznavnosti destinacije bi vpis Fundaciji prinesel boljšo zaščito lokacij in že omenjeno dokumentacijo, s katero bi tudi lažje obdržali tako državno kot tudi lokalnopolitično podporo. Unesco ne pomeni samo turizma in tudi sam po sebi ni turistična, ampak dediščinska blagovna znamka, prek katere je mogoče vplivati na nacionalno in mednarodno dediščinsko politiko. Zato je primaren motiv dediščin za vpis na različne sezname predvsem povečanje možnosti za širjenje svoje dediščinske blagovne znamke na druga podobna mesta. Izpričani motiv Fundacije za vpis dediščine soške fronte tudi na druge evropske sezname dediščine, kot sta npr. Evropske poti pri Svetu Evrope in Znak evropske dediščine pri Evropski komisiji (Klavora 2016: 136),¹⁵ se tako danes zdi povsem običajna, če ne kar edina pot, po kateri se dediščine lahko pragmatično usklajuje z relevantnimi dejavniki in dediščinskimi trendi (skupne evropske vrednote, sporočilo miru, kulturni turizem in trženje dediščine, konfliktne vsebine, popularnost ostalin *in situ* itd.).

Sklep

V prispevku obravnavam posamezna vprašanja reprezentacij dediščine soške fronte tako v samem Zgornjem Posočju kot tudi v okviru evropskega obeleževanja stoletnice 1. svetovne vojne (2014–2018). Ob približevanju stoletnice je soška fronta postala subjekt tako zunanje politike RS na nivoju Evropske unije, regionalne politike na nivoju čezmejnega sodelovanja med Primorsko in Furlanijo – Julijsko krajino kot tudi notranje turističnorazvojne in dediščinske politike na občinskih nivojih lokalnih centrov in periferij.

V trenutnih reorganizacijah, predelavah, nadgradnjah, dopolnitvah in reprezentacijah ostalin soške fronte je mogoče videti nadaljevanje procesov spreminjanja konfliktnih krajin, kot jim je skozi dvajseto stoletje sledil Saunders (idr. 2013). Posebno lokalne turističnorazvojne in dediščinske pobude so tista kritična

¹⁵ Znak evropske dediščine je zaradi poudarjenega izražanja skupnih evropskih vrednot že pridobila spominska cerkvica Sv. Duha na Javorci (26. marca 2018).

točka, na kateri bo dediščina soške fronte slonela tudi v prihodnosti, ko bodo evropski programi v svoji kulturni politiki iskali druge niše za konstrukcijo skupne evropske identitete in bo tem programom sledila tudi uradna politična garnitura RS.

Vprašanje prihodnosti krajinj soške fronte in z njimi povezanih ostalin in dediščine je ob skorajšnjem izteku vseevropskega obeleževanja stoletnice (konca) I. svetovne vojne relevantno tudi za širši razmislek o nacionalni dediščinski politiki, saj je negotovost, s katero se na tej prelomnici soočajo upravljavci dediščine soške fronte, predvsem njena posledica. Slednje se kaže tudi v vse večji odvisnosti Poti miru od turizma, ki lahko kljub poudarjanju mirovnih, večnacionalnih in pietetnih vsebin hitro zdrsne tudi v spektakelske uprizoritve bojov in vojne tehnologije. Pot miru od Alp do Jadrana, eden vrhuncev upravljanja z zapuščinami soške fronte in njihovega dediščinjenja (gl. Koren 2015) je sicer od leta 2016 na Unescovem poskusnem seznamu, kandidatura za vpis na Unescov seznam svetovne dediščine pa se pripravlja za jesen 2018, kar vendarle predstavlja korak naprej od omenjenih spektakelskih oblik, v smer dediščinske (in ne toliko turistične) blagovne znamke.

119

Slednje utira pot tistim pristopom h kulturni dediščini, ki favorizirajo njeno integracijo v širše okvire, kamor spadajo tudi uvrstitve v različne registre, na sezname, lestvice, v referenčne mednarodne projekte ipd. Dediščino soške fronte so njeni snovalci in upravljavci razvijali na ta način že od samih začetkov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja predvsem prek čezmejne politike, ko tovrstnih orodij za razvoj še ni bilo na voljo toliko, kot jih je danes. S tem so se ustvarjale tudi medinstitucionalne sinergije na lokalnih in nacionalnih nivojih in tako sami dediščini soške fronte in širši regiji omogočale nadaljnji razvoj tudi na področju turizma, podjetništva, gostinstva in drugih neposredno dobičkonosnih dejavnosti.

V dediščino soške fronte je bilo vloženih veliko naporov, tako v smislu vprašanj, povezanih s prikazom življenja na fronti in v zaledju, kot tudi v smislu načrtovanja usmerjenega in koordiniranega razvoja njenih funkcij. Fundacija je bila ustanovljena za koordinacijo teh različnih dejavnosti na terenu in članek je pokazal, kako je to svojo vlogo doslej igrala zelo profesionalno. Pod pritiskom mednarodnih projektov, v katere se Fundacija mora vključevati tako za lastno preživetje kot za nadaljnji razvoj te dediščine in njenih (nad)nacionalnih funkcij,¹⁶ je vprašanje poskusa pri Unescu ob izteku zaznamovanja stoletnic I. svetovne vojne povsem logično, ne pa nujno tudi edino odrešilno.

REFERENCE

BASKAR, Bojan

2005 Avtro-ogrška zapuščina: Ali je možna nacionalna dediščina multinacionalnega imperija? V: J. Hudales in N. Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 41–52.

CIMPRIČ, Željko

2017 Odprl se je pekel. *Delo – Sobotna priloga* (21. 10.): 12–13.

---

¹⁶ Trenutno je npr. vključena v obsežen projekt Networld pri Interreg Podonavje; 2017–2019.

CLARKE, David idr.

2017 Soft Power and Dark Heritage: Multiple Potentialities. *International Journal of Cultural Policy* 23 (6): 660–674.

ČREŠNAR, Matija in GASPARI, Miša (ur.)

2018 *Varuhi kontekstov: K odgovornejši rabi arheoloških virov v Evropi*. [Mednarodna konferenca, 6. 4. 2018, knjiga povzetkov]. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije – Metelkova.

GOBBO, Živa idr.

2010 Evropska identiteta med kulturno dediščino in državljanstvom. V: B. Jezernik (ur.), *Kulturna dediščina in identiteta*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 317–340.

JEZERNIK, Božidar

2005 Preteklost in dediščina. V: J. Hudales in N. Visočnik (ur.), *Dediščina v očeh znanosti*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 11–24.

KLAVORA, Maša

120

2016 Pot miru od Alp do Jadrana in dediščina soške fronte. *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* 56 (3–4): 134–136.

KOFOL, Karla

2015 Privatne zbirke Gornjega Posočja ter njihovo sodelovanje s pooblaščenimi muzeji in pristojnimi institucijami. V: R. Dapit idr. (ur.), *Le collezioni uniscono: Collezioni ethnologhe, tradizione orale e turismo cultural fra le Alpi e il Carso = Zbirke povezujejo: Etnološke zbirke, ustno izročilo in kulturni turizem med Alpami in Krasom*. Udine: Università degli Studi di Udine, Dipartimento di Lingue e Letterature Straniere, 271–281.

KOREN, Tadej

2015 *Pot miru od Alp do Jadrana: Vodnik po soški fronti*. Kobarid: Ustanova Fundacija Poti miru v Posočju.

KRAVANJA, Boštjan

2014 Selling and Sharing Culture: On Relations between Cultural Heritage, Nature Conservation and Tourism Development Institutions in the Upper Soča Valley, Slovenia. *Narodna umjetnost* 51 (1): 89–112.

KUHAR, Miha

2017 Ni bil čudež: To je bila zmaga idej, morale in fizične moči. *Delo – Sobotna priloga* (21. 10.): 15.

LIGHT, Duncan

2017 Progress in Dark Tourism and Thanatourism Research: An Uneasy Relationship with Heritage Tourism. *Tourism Management* 61: 275–301.

LIKAR, Zdravko

1974 Neznani svet za Krnom. *Planinski vestnik* 74 (10): 538–541.

MIKLAVČIČ-BREZIGAR, Inga

2002 *Sociološke predpostavke muzejske predstavitve na primeru muzejev v Posočju: Magistrska naloga*. Ljubljana: Oddelek za sociologijo kulture, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.

NACIONALNI ODBOR

2012 *Nacionalni odbor za obeležitev 100-letnic 1. svetovne vojne (2014–2018) se predstavi*. <http://www.100letprve.si/noga/nacionalni_odbord_za_obelezevanje_100letnic_1_svetovne_vojne/> [30. 5. 2018].

POLJAK ISTENIČ, Saša (ur.)

2015 *Kulturna dediščina med Alpami in Krasom: Vodnik po zbirkah = L'eredità cultural fra Alpe e Carso: Guida alle collezioni*. Ljubljana: Založba ZRC.

PRAVILNIK

2014 Pravilnik o iskanju arheoloških ostalin in uporabi tehničnih sredstev za te namene. *Uradni list RS* 24 (49): 5489–5490.

SAUNDERS, Nicholas J. idr.

2013 Conflict Landscapes of the Soča/Isonzo Front, 2015–2013: Archaeological–Anthropological Evaluation of the Soča Valley, Slovenia. *Arheo* 30: 47–66.

SEATON, Tony

2018 Encountering Engineered and Orchestrated Remembrance: A Situational Model of Dark Tourism and its History. V: P. Stone idr. (ur.), *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. London: Palgrave Macmillan, 9–31.

STONE, Philip idr. (ur.)

2018 *The Palgrave Handbook of Dark Tourism Studies*. London: Palgrave Macmillan.

SVOLJŠAK, Petra

2015 Prva svetovna vojna in Slovenci: 1994–2014. *Prispevki za novejšo zgodovino* 55 (2): 143–171.

SVOLJŠAK, Petra in LIKAR, Zdravko

2016 *Kandidatura transnacionalne serijske nominacije »Pot miru od Alp do Jadrana – dediščina I. svetovne vojne« na UNESCO Seznam svetovne dediščine*. 13. 12. 2016. Kobarid – Ljubljana. <http://www.potmiru.si/unesco/Porocilo_2016.pdf> [30. 5. 2018].

ŠTEPEC, Marko

2016 »Bedna kritja pod planoto tik nad Sočo«: V strelskih jarkih soškega bojišča 1915–1917. *Zgodovina v šoli* 24 (1–2): 29–38.

VAUPOTIČ, Vesna in HLADNIK-MILHARČIČ, Ervin

2014 10 metrov snega in trideset pod ničlo. *Dnevnik – Objektiv*, 12. julij. <<https://www.dnevnik.si/1042673939>> [15. 6. 2018].

ZVKD

2008 Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD-1), *Uradni list RS* 18 (16): 4660–4662.

BESEDA O AVTORJU

Dr. Boštjan Kravanja, docent na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo na Univerzi v Ljubljani. Raziskovalno obravnava politične rabe religij in mitologij, interakcije med skupinami ljudi v večkulturnih okoljih, izkustvene vidike etnografskega terenskega dela, različne rabe dediščine in antropologijo turizma. Na te teme je objavil številne znanstvene članke, knjigo o topografiji religioznega prostora (2007) in knjigo o šrilanških turističnih prostorih (2012).

ABOUT THE AUTHOR

Boštjan Kravanja, PhD, is a lecturer at the Department of Ethnology and Cultural Anthropology at the University of Ljubljana. His research interests include political uses of religions and mythologies, interactions between groups of people in multicultural settings, the experiential aspects of ethnographic fieldwork, different uses of heritage and anthropology of tourism. He published several scientific articles on these topics, a book on the topography of religious space (2007), and a book on Sri Lankan tourist spaces (2012).

SUMMARY

The Isonzo Front Heritage as a Basis for Rethinking Contemporary Approaches to Heritage Policies

The article addresses questions about position of the so-called dark heritage in contemporary cultural policies of the EU. In the Upper Soča Valley, First World War material remains have been turned into a vast and neatly arranged historical landscape that form well promoted and still growing heritage brand the Walk of Peace from the Alps to the Adriatic. The Isonzo

Front was formed in May 1915 between the Austro-Hungarian monarchy and Italy and has left irreversible traces in the valley's landscape, which have continued to change the landscape throughout the twentieth century until today (Saunders et al. 2013).

The heritagization of these legacies started with the establishment of the Kobarid Museum of the First World War in 1990 and the Walk of Peace in the Soča Region Foundation in 2000. Further development of this heritage was intensified with all-European marking of the centenary of the First World War (2014–2018). As the Isonzo Front was a multiethnic conflict that involved soldiers of more than 20 nationalities from the Austro-Hungarian Empire, Italy and Germany, the Kobarid Museum and Foundation put efforts into presenting this conflict as neutrally as possible.

Heritagization of Isonzo Front was supported widely by the Slovenian state as well as by EU cross-border programmes and projects. Professional historians, museum curators and other heritage specialists were also mobilized to develop and advance knowledge about the front. Many commemorative and diplomatic events took place during marking of the centenary at the Isonzo Front memorials and a remarkable increase of visitors of Walk of Peace took place during these years.

Isonzo Front heritage simultaneously became a place of “engineered and orchestrated remembrance” (Seaton 2018), was mobilized for (cross) cultural and state-level diplomacy (Clarke et al. 2017) and was adapted for recreation and leisure tourism. All these processes draw the article to a conclusion that the future of Isonzo Front heritage will further depend on its more or less successful integration into supranational structures such as EU, UNESCO and other consortiums, programmes and, last but not least, registries. But the Walk of Peace also have much potential to develop *in situ*, especially because the local institutions and stakeholders are mutually coordinated and willing to manage it according to different interests and factors that are related to the local and (inter)national politics, wider heritage trends and markets, tourism development and production of expert knowledge.